

Elżbieta Maria Mach

Instytut Nauk o Wychowaniu

Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

E-wykluczenie.

Człowiek starszy w dobie komputerów

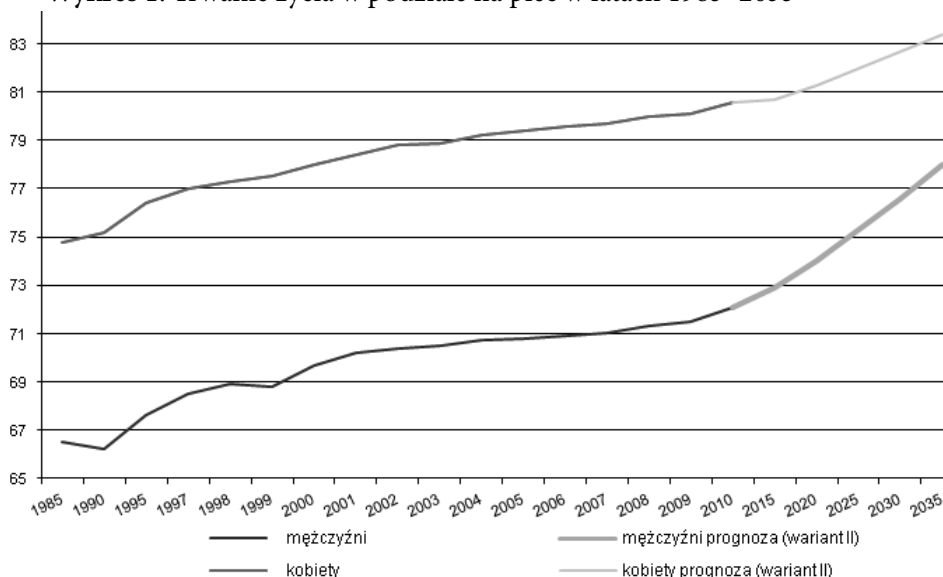
E-exclusion. Elderly people in the computer era

Abstract: Elderly people establish their social roles on the basis of their capabilities and experience. But they often feel confused in contact with modern technologies. In her article the author points out to the reasons why elderly people have problems with finding their place in the IT world. Digital world has become a necessary element of the contemporary society and the society should endeavour to ensure that none of its groups is excluded from the new media world.

Key words: elderly people, e-exclusion, new technologies, new media,

Sytuacja demograficzna w Polsce

Polska stanęła przed dużą zmianą struktury demograficznej. Od kilkunastu lat obserwujemy coraz większy udział osób starszych w całej populacji. Na skutek poprawy warunków życia, wydłużyła się średnia długość życia Polaków. Według prognozy demograficznej Głównego Urzędu Statystycznego (GUS) do 2035 przeciętna długość życia dla mężczyzn wzrośnie o ok. 8 lat, a około 3 lata dla kobiet. W przyszłości spowodować to może gwałtowny proces starzenia się

Wykres 1. Trwanie życia w podziale na płeć w latach 1985–2035

Źródło: Rządowy Program na rzecz Aktywności Społecznej Osób Starszych na lata 2012–2013 (opracowanie na podstawie danych GUS)

państwa. Mediana wieku¹, która w 2010 roku dla ogółu populacji Polski wynosiła 38 lat, w 2035 r., wg prognoz może wynieść 47,9².

Ostatnie lata pokazują nam trudną sytuację demograficzną, w jakiej znajduje się Polska. Szczególnie niekorzystne zmiany dotyczą spadkowej tendencji urodzeń. Należy tu wziąć pod uwagę również dużą emigrację młodych Polaków za granicę oraz niski poziom dzietności wśród młodych ludzi, którzy pozostali w kraju. Spadek dzietności, a przy tym zjawisko wydłużenia się długości życia, spowodują wzrost ilości ludzi w starszym wieku, powstanie sytuacja w której przez spadek dzietności otrzymamy efekt dość zaawansowanego procesu starzenia się polskiego społeczeństwa³.

Pomimo takich prognoz coraz częściej daje się zauważyć negację starości w świadomości społecznej. Istnieje wiele negatywnych stereotypów, które

¹ Parametr wyznaczający granicę wieku, którą połowa ludzkości przekroczyła, a druga połowa jeszcze nie osiągnęła

² Rządowy Program na rzecz Aktywności Społecznej Osób Starszych na lata 2012–2013, załącznik do uchwały nr 197 Rady Ministrów z dn. 4 sierpnia 2012, Warszawa 2012, s. 4.

³ Główny Urząd Statystyczny, *Stan i struktura ludności oraz ruch naturalny w przekroju terytorialnym w 2011 r., stan w dn. 31 XII*, oprac. J. Stańczak, A. Znajewska, Warszawa 2012, s. 140.

dotyczą ludzi starszych. W obecnych czasach bycie w sędziwym wieku przestało być przedmiotem dumy, a stało się powodem zawstydzenia i źródłem poczucia zagrożenia⁴. Żyjemy w czasach kultu młodości, a człowiek starzejący się spychany jest na margines życia społecznego i zawodowego. Zostaje zamknięty w instytucjach opiekuńczych, a w ostateczności skazany na samotność⁵.

Technologia w życiu człowieka starszego

Współczesny świat nie znalazł miejsca na starość. Nie znalazł też czasu na to, aby się zestarzeć. Przemiany cywilizacyjne oraz zmiany społeczne zostały zdominowane przez wpływ kultury popularnej, co przyczyniło się do ukształtowania „nowoczesnej tożsamości człowieka”, w której pod wpływem mass mediów kult sukcesu, przyjemności i dobrobytu oraz uwielbienie dla młodości zepchnęło starość poza margines, starość stała się wstydliva⁶. Musimy również zwrócić uwagę na próg starości, który został stworzony przez współczesną cywilizację. E. Trafiałek nazywa go „progiem technologicznym”. Odzwierciedla on bowiem lęk starszych ludzi przed nowoczesną technologią i jej wytworami tj. komputerem, Internetem, telefonem komórkowym czy bankomatem⁷.

Technologia w obecnych czasach jest nieodłącznym elementem życia człowieka bez względu na wiek i pochodzenie. W prawie każdej sferze życia stykamy się z urządzeniami elektronicznymi. Przynależność do różnych grup społecznych generuje zarówno różne potrzeby dostępu do wytworów techniki, jak i do ich stosowania. Społeczeństwo uczy się korzystać z jej dobrodziejstw, a jednocześnie zmiany technologiczne stają się źródłem wielu problemów. Internet – symbol przyspieszonych zmian technologicznych – z narzędzia dostępnego tylko badaczom stał się globalnym środkiem komunikacji. Nasuwają się pytania o skutki, jakie za sobą niosą tak gwałtowne zmiany i czy dobrze służą wszystkim członkom społeczeństwa. Nowe technologie dotyczą wszystkich sfer działalności człowieka i stanowią niekończące się powiązania między różnymi dziedzinami wiedzy i życia. To nowa sytuacja wykreowała potrzebę uczenia się i kształcenia, dokształcania przez wszystkich członków współczesnego społeczeństwa, także przez ludzi

⁴ A.A. Zych, *Człowiek wobec starości. Szkice z gerontologii społecznej*, Warszawa 1995, s. 12.

⁵ Z. Szarota, *Gerontologia społeczna i oświatowa. Zarys problematyki*, Kraków 2004, s. 7.

⁶ J. Deregowska, *Współczesny człowiek wobec starości i nieuchronności przemijania*, w: *Edukacja do i w starości. Wybrane konteksty – problemy – uwarunkowania*, M. Kuchcińska (red.), Bydgoszcz 2008, s. 25.

⁷ E. Trafiałek, *Człowiek stary*, w: *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. I, T. Pilch (red.), Warszawa 2003, s. 580.

w sile wieku. Uzyskiwanie nowych umiejętności pozwala nie zostać wykluczonym z nowego technologicznego społeczeństwa.

W społeczeństwie informacyjnym bardzo ważną umiejętnością jest zdolność posługiwania się narzędziami technologii informacyjnej⁸.

Dostęp do informacji, a w szczególności, a w szczególności do ich najpotężniejszych internetowych zasobów jest obecnie ważniejszy od posiadania dóbr materialnych i często to posiadanie warunkuje⁹. Dostęp do globalnej sieci oraz umiejętność posługiwania się nowymi technologiami są więc warunkiem samorealizacji i życiowych sukcesów¹⁰, a także staje się warunkiem pełnego uczestnictwa w życiu społecznym. Osoby dojrzałe, seniorzy (w tym pojęciu będę określać osoby, które przekroczyły 55 rok życia), o czym często zapominamy, urodziły się oraz wychowały i kształciły w czasach, gdy nie było komputerów, Internetu, telefonów komórkowych itp.¹¹. Wśród tej grupy, wraz ze wzrostem roli nowoczesnych technologii w różnych sferach życia, rośnie liczba osób zagrożonych wykluczeniem społecznym i ekonomicznym. Należą do niej zarówno osoby pozbawione dostępu do komputera czy Internetu, jak też takie, które pomimo tego, że posiadają dostęp do Internetu nie korzystają z niego albo korzystają nieumiejętnie.

Polacy w wieku 50+, którzy nie korzystają z Internetu, to ponad 10 mln ludzi, w tym 3,3 mln w wieku 50–59 lat i 6,26 mln w wieku 60+¹². Każdego roku liczba Polaków przechodzących na emeryturę systematycznie rośnie. Zwiększenie internautów w wieku dojrzałym powinno być w najbliższych latach kluczowym zadaniem. Należy się zastanowić, co może wpłynąć na to, by osoby w sile wieku podjęły próbę odnalezienia swojego miejsca w sieci? Może to być silna motywacja, która może przyczynić się do tego, by osoby starsze pokonały swój lęk lub swoje obawy do nowych technologii. Niejednokrotnie starszy człowiek nieprzekonany do nowinek technicznych, nie zasiądzie bez „impulsu” z zewnątrz przy komputerze. Nie nauczy się jego obsługi przez kursy e-learningowe w sieci, a na kurs „w realu” się nie zdecyduje, bo niejednokrotnie nie widzi takiej potrzeby. Wielu seniorów nie zdaje sobie sprawy, ile radości może płynąć z używania

⁸ J. Morbitzer, *Społeczeństwo informacyjne*, w: *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. V, T. Pilch (red.), Warszawa 2006, s. 907.

⁹ J. Morbitzer, *Edukacja wspierana komputerowo a humanistyczne wartości pedagogiki*, Kraków 2007, s. 49–53.

¹⁰ J. Morbitzer, *Seniorzy w społeczeństwie informacyjnym*, w: *Seniorzy w świecie nowych technologii*, E. Dubas, Ł. Tomczyk, A. Wąsiński (red.), Katowice 2013.

¹¹ K. Urbanowicz, *E-wykluczeni w wieku dojrzałym... o czym warto pamiętać pracując z seniorami w bibliotece*, Warszawa 2012, s. 1.

¹² Tamże, s. 3.

komputera i Internetu. Nie wiedzą, że w sieci mogą znaleźć dla siebie miejsce. Mogą z niej czerpać korzyści na płaszczyźnie psychologicznej. Komunikacja z innymi może im dać poczucie włączenia do społeczeństwa, zapobiega poczuciu osamotnienia oraz daje im możliwość nauczenia się czegoś nowego. Równie ważne jest to, że mogą mieć stały kontakt z rodziną, ze znajomymi, co daje im poczucie bycia pełnoprawnym członkiem społeczeństwa.

Kiedy już uda nam się przekonać seniora do korzystania z dobrodziejstw nowych technologii, musimy go do tego przygotować. W Polsce jest stosunkowo mało kursów adresowanych bezpośrednio do osób starszych. Sytuacja ta często jest spowodowana niewystarczającą znajomością problematyki związanej ze starością.¹³ Seniorzy na terenie naszego kraju mogą się kształcić w zakresie nowych mediów w następujących typach placówek:

- komercyjnych (firmy szkoleniowe);
- oświatowych (uczelnie wyższe, placówki kształcenia ustawicznego);
- pozarządowych (stowarzyszenia);
- społecznych (kluby seniora);
- kulturalnych (domy kultury) oraz
- uniwersytetach trzeciego wieku organizowanych przy uczelniach wyższych lub pod ich patronatem¹⁴.

Zajęcia, które przygotowywane są dla seniorów mają charakter cykliczny z podziałem na stopnie zaawansowania. Uczestnicy uczą się posługiwania programem operacyjnym oraz obsługi podstawowych plików tekstowych i graficznych. Przyswajają sobie usługi sieciowe – komunikację za pośrednictwem komunikatorów, pozyskiwanie informacji z zasobów internetu. Zwraca się również tym starszym kursantom uwagę na zagadnienia związane z zagrożeniami, które wiążą się (są następstwem korzystania...) z korzystaniem z nowych mediów.

Korzystając z nowych technologii oprócz bariery psychologicznej seniorzy napotkać mogą ograniczenia fizyczne wywołane przez wiek. Człowiek starszy ma niejednokrotnie problemy związane z osłabionym wzrokiem, słuchem. Dochodzić do tego może również drżenie rąk. Ciągłe jest zbyt mało w Polsce programów i instytucji, które zajmowałyby się tą problematyką. Chcąc zmienić tę sytuację, należałoby zaangażować większe środki finansowe i podnieść świadomość społeczną na temat „wieku senioralnego”. Zaobserwować możemy tendencję niektórych firm i instytucji do przystosowywania swoich produktów dla

¹³ Ł.Tomczyk, *E-edukacja seniorów jako element budowy społeczeństwa informacyjnego*, „E-mentor” nr 3(30)/2009, s. 70.

¹⁴ Tamże, s. 71.

tego typu odbiorców, konsumentów. Firmy te do swojego asortymentu wprowadzają produkty, które mają na celu ułatwienie korzystania z nowych technologii osobom starszym. Oferują między innymi sprzęt dostosowany do ich potrzeb. Zbyt „wrażliwe myszki” reagujące np. na drżenie ręki użytkownika, czy zbyt małe litery i znaki na klawiaturze są nieraz barierą nie do pokonania przez starszego schorowanego człowieka. Kłopoty sprzętowe można ograniczyć przez odpowiedni jego dobór. Na rynku można już otrzymać odpowiedni sprzęt dla seniora, który przez zmiany zdrowotne spowodowane wiekiem, nie może korzystać z klasycznego zestawu sprzętowego. Można znaleźć w sprzedaży już jego szeroki asortyment. W sprzedaży pojawiły się specjalne, dostosowane dla osób mocno dojrzałych myszki, które mają na celu niwelować drżenie rąk. W zależności od niedyspozycji osoba starsza może sobie wybrać również myszkę obsługiwaną brodą. Zakupić można również klawiatury o większych klawiszach, większych literach oraz kontrastowych kolorach.

Udogodnienia sprzętowe, które mają stanowić udogodnienie w korzystaniu z komputera przez grupę ludzi 55+, generują następną barierę, która może go skutecznie oddalić od tego celu. Barierę tę stanowią, dla seniora, wysokie koszty, które musiałby ponieść by kupić sprzęt czy włączyć się do sieci.

Musimy mieć na uwadze też to, że senior, u którego czas reakcji jest dużo dłuższy, a orientacja przestrzenna z pamięcią znacznie się osłabiły, aby mógł korzystać z komputera musi mieć do swoich potrzeb dostosowane oprogramowanie. Komunikaty, forma przekazu muszą być przystosowane do jego potrzeb. Zarówno zbyt mała czytelność spowodowana użyciem małej czcionki lub nadmiernej ilości ozdobników, jak również zbyt skomplikowana nawigacja mogą zniechęcić starszego użytkownika do korzystania z Internetu.

Chęć stworzenia stron internetowych „przyjaznych” bardziej dojrzałym internautom skłoniła PFRON¹⁵ do opracowania katalogu zasad konstruowania stron internetowych dla starszych użytkowników. Ma on na celu zwiększenie dostępności serwisów informacyjnych dla osób 55+. Do najważniejszych zasad, które możemy tam znaleźć należą:

- oddzieleni warstwy treści i prezentacji;
- krótkie akapity;
- większy rozmiar czcionki.

Dzięki stworzeniu dobrych stron www dla mocno dojrzałej części użytkowników daje możliwość włączenia się im właściwie w każdą sferę aktywności.

¹⁵ PFRON – Państwowy Fundusz Rehabilitacji Osób Niepełnosprawnych.

Korzystając z Internetu, mogą ciekawie, niezależnie od swojej sprawności fizycznej, spędzić wolny czas, znajdując np. interesujące strony hobbistyczne. Dojrzały internauta może uczestniczyć w kulturze, mieć dostęp do informacji, może się uczyć czy doskonalić już posiadane umiejętności np. językowe. Internet umożliwi mu także kontakt z bliskimi, którzy niejednokrotnie przebywają w odległych miejscach. Ma on również możliwość zrobienia zakupów czy kontaktu ze służbą zdrowia, co ze względu na podeszły wiek jest niezwykle ważne. Osoby w sile wieku, ale jeszcze cieszące się dobrym zdrowiem, mogą dzięki internetowi podjąć dodatkową pracę. Najważniejszą korzyścią jest to, że nie czują się wykluczeni, że mają poczucie bycia częścią większej społeczności.

Mając na względzie potrzeby przyszłości, w 2007 roku Komisja Wspólnot Europejskich podjęła decyzję o uruchomieniu planu, który za cel sobie postawił zwiększenie liczby osób w wieku emerytalnym korzystających z nowych technologii. Decyzja ta przedstawiona została w komunikacie *Komfortowe funkcjonowanie osób starszych w społeczeństwie informacyjnym. Inicjatywa 2010. Plan działania w sprawie technologii teleinformatycznej i starzenia się społeczeństwa*¹⁶.

W celu integracji społecznej oraz aktywizacji społecznej i minimalizacji wykluczenia cyfrowego w 2008 r. przyjęto *Strategię rozwoju społeczeństwa informacyjnego w Polsce do roku 2013*. Jest ona skierowana do grup szczególnie zagrożonych brakiem umiejętności obsługi technologii informacyjno-komunikacyjnych, do których Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji zalicza osoby słabo wykształcone, starsze oraz bezrobotne¹⁷.

Powstał również Rządowy Program na rzecz Aktywności Społecznej Osób Starszych na lata 2012–2013. W programie tym skupiono się między innymi na zagadnieniach:

- dofinansowanie rozwoju oraz powstanie nowej oferty edukacyjnej dla osób starszych, zwiększenie dostępu do zajęć edukacyjnych w ramach już istniejących oraz nowo utworzonych organizacji;
- wspieranie różnych form edukacji i uczenia się na rzecz poprawy umiejętności osób starszych, w tym zwłaszcza umiejętności cyfrowych;
- podnoszenie jakości personelu zajmującego się zawodowo i ochotniczo aktywizacją społeczną osób starszych;

¹⁶ Komunikat Komisji dla Parlamentu Europejskiego, Rady Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego oraz Komitetu Regionów – *Komfortowe funkcjonowanie osób starszych...* [SEC(2007)811], Bruksela 2007.

¹⁷ Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, *Strategia rozwoju społeczeństwa informacyjnego w Polsce do roku 2013*, Warszawa 2008.

- dofinansowanie innych form aktywności społecznej osób starszych;
- zwiększenie oferty oraz podniesienie jakości usług społecznych dla osób starszych, w tym dostosowanie tej oferty odpowiednio do potrzeb i możliwości starszych osób¹⁸.

Komunikat porusza m.in.: kwestie przeciwdziałania nasilającym się problemom związanym z wiekiem (słaba pamięć, wzrok, słuch, mobilność) przez innowacyjne rozwiązania jakimi są nowe technologie którei pozwalają ludziom starszym pozostać aktywnymi w pracy, a społeczeństwu korzystać ze zgromadzonego przez nich doświadczenia i umiejętności.

Zakończenie

W dobie szybkiego postępu technologicznego pokolenie seniorów nie może zostać wyizolowane, zepchnięte na margines. Dzięki nowym technologiom szereg osób w zaawansowanym wieku i z ograniczoną mobilnością i możliwością wychodzenia z domu znajdzie miejsce dla siebie, dla swojej aktywności. Warto podjąć wysiłek, aby ta grupa w wieku emerytalnym włączona została w nowy świat komunikacyjno-informacyjny. Należy więc dążyć do zmniejszenia różnic jakie występują przy wykluczeniu cyfrowym seniorów przez wspieranie inicjatyw przygotowujących do posługiwania się nowymi technologiami a także przygotowanie wykwalifikowanej kadry andragogów, która poprowadziłaby zajęcia edukacyjne z obsługi komputera. Ważne też są działania podjęte przez Unię Europejską i Polskę w celu rozwoju społeczeństwa informacyjnego i aktywizacji osób starszych poprzez różne formy edukacji formalnej i nieformalnej. Pełne wykorzystanie technologii cyfrowej przez seniorów pozwoli podnieść ich jakość życia, umożliwi realizowanie swoich potrzeb, a także w stosunku do młodszego pokolenia da im poczucie bycia pełnoprawnym członkiem społeczeństwa.

¹⁸ Załącznik do uchwały nr 137 Rady Ministrów z dn. 24 sierpnia 2012 r., *Rządowy Program na rzecz Aktywizacji Społecznej Osób Starszych na lata 2012–2013*, Warszawa, sierpień 2012, s. 21.

Literatura przedmiotu

- Rządowy Program na rzecz Aktywności Społecznej Osób Starszych na lata 2012–2013, Załącznik do uchwały nr 197 Rady Ministrów z dn. 4 sierpnia 2012, Warszawa 2012.
- Deręgowska J., *Współczesny człowiek wobec starości i nieuchronności przemijania*, w: *Edukacja do i w starości. Wybrane konteksty – problemy – uwarunkowania*, M. Kuchcińska (red.), Bydgoszcz 2008.
- GUS, *Stan i struktura ludności oraz ruch naturalny w przekroju terytorialnym w 2011 r., stan w dn. 31 XII*, autorzy oprac. J. Stańczak, A. Znajewska Warszawa 2012.
- Komunikat Komisji dla Parlamentu Europejskiego, Rady Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego oraz Komitetu Regionów – *Komfortowe funkcjonowanie osób starszych* [SEC(2007)811], Bruksela 2007.
- Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji. *Strategia rozwoju społeczeństwa informacyjnego w Polsce do roku 2013*, Warszawa 2008.
- Morbitzer J., *Edukacja wspierana komputerowo a humanistyczne wartości pedagogiki*, Kraków 2007.
- Morbitzer J., *Seniorzy w społeczeństwie informacyjnym*, 2013.
- Morbitzer J., *Społeczeństwo informacyjne*, w: *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. V, T. Pilch (red.), Warszawa 2006.
- Szarota Z., *Gerontologia społeczna i oświatowa. Zarys problematyki*, Kraków 2004.
- Tomczyk Ł., *E-edukacja seniorów jako element budowy społeczeństwa informacyjnego*, „E-mentor” nr 3(30)/2009.
- Trafiałek E., *Człowiek stary*, w: *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. I, T. Pilch (red.), Warszawa 2003, s. 580.
- Urbanowicz K., *E-wykluczeni w wieku dojrzałym... o czym warto pamiętać pracując z seniorami w bibliotece*, Warszawa 2012.
- Załącznik do uchwały nr 137 Rady Ministrów z dn. 24 sierpnia 2012 r., *Rządowy Program na rzecz Aktywizacji Społecznej Osób Starszych na lata 2012–2013*, Warszawa, sierpień 2012.
- Zych A.A., *Człowiek wobec starości. Szkice z gerontologii społecznej*, Warszawa 1995.